

15. LENYK, V. (1993) *Ukrainska orhanizovana molod (molodizhnyi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.)*. Lviv: S.n.
16. OMELECHUK, A. (1996) Trydtsiat piat lit. In: A. Blahitka, ed. "Sokil-Batko": *Sportyvno-rukhanokove tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1894–1994*. Lviv: RVO "Osnova", pp. 185–188.
17. SAVRUK, I. (1996) Z istorii Sokilstva. In: A. Blahitka, ed. "Sokil-Batko": *Sportyvno-rukhanokove tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1894–1994*. Lviv: RVO "Osnova", pp. 215–218.

18. TYKTOR, I. (1948) *Velyka istoriia Ukrainy*. Lviv; Vinnipeh: S.n.
19. ABBOTT, P., PINAK, E., RUDENKO, O., ADAMENKO, D. (2004) *Ukrainian Armies 1914–1955*. Oxford: Osprey publishing.
20. SKRUKWA, G. (2008) *Formacje wojskowe ukraińskiej "rewolucji narodowej" 1914–1921*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Надійшла до редколегії 17.09.15

Ye. Papenko, Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ESTABLISHMENT AND KINDS OF ACTIVITIES OF YOUTH SOKIL SOCIETY IN LVIV AT THE END OF XIX – AT THE BEGINNING OF 20 CENTURIES

The article explores the activities of youth Sokil society in Lviv at the end of XIX – at the beginning of 20 centuries. Reasons for Sokil societies creation and an influence of Czech and Polish Sokils are analyzed. In the article it is discovered the influence of socio-political process, which happened on West Ukrainian lands at the end of XIX century, upon the birth and development of Sokil movement. It is mentioned of the role of "Vatra" and "Academic brotherhood" students' societies in Ukrainian Sokil creation. The main expansion ways of Sokil gymnastic and sport activity are determined. It is insisted that Ukrainian Sokil, being created ad exemplum of Czech and Polish ones, adopted only neighbors' names and organizational structure. It is mentioned of organizational structure of Ukrainian Sokil. Sport, gymnastic, fire-prevention, cultural and educational activity of Ukrainian Sokil Youth Society in Eastern Galicia at the end of XIX – at the beginning of XX centuries are explored. It is highlighted that Sokil educational system encouraged Ukrainians by its democracy, harmonious unification of immaterial and bodily parts, promoted national self-affirmation. Forms and methods of physical education are highlighted. The emphasis is laid on the importance of gymnastic and sport for Ukrainian people on the eve of the First World War. The role and the meaning of the Lviv Sokil society in the widening network of the Sokil societies were enlightened in the article. It is underlined that V. Nahirnyi, V. Lavrivskiy, I. Boberskyi, being organizers of the Sokil movement, rank particularly in the improvement of society activities and in the creation of Sokil societies in the Eastern Galicia at the end of XIX – at the beginning of XX centuries.

Key words: Eastern Galicia, Sokil movement, youth society, the national liberation struggle, government formation process.

УДК 94(477:438)-054.74(=161.2):323.1:930.253

I. Патриляк, д-р істор. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АКЦІЯ "ВІСЛА" У СВІТЛІ ЗВІТНИХ ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ

Масова депортація українського населення із території Закарпаття до північно-західних регіонів повоевненої Польщі, відома в історіографії як Акція "Вісла", стала останнім актом драми "остаточного вирішення українського питання" в Польщі. Причини, хід і наслідки вигнання українців з їхніх етнічних земель достатньо повно реконструйовані в українській та польській історіографіях, проте, здебільшого, дослідники не звертали увагу на сприйняття Акції "Вісла" учасниками українського націоналістичного підпілля. Відтак, пропонується до уваги читачів стаття покликана заповнити цю історіографічну лакуну. Спираючись на звіти підпілля ОУН з території Закарпаття, в статті показано, як учасники українського визвольного руху спостерігали за підготовкою польських силових структур до виселення українського населення регіону, як розуміли і сприймали процес депортації, які оцінки йому давали. Слід наголосити на тому, що з документів українського підпілля однозначно випливає, що в період підготовки депортації (зима і початок весни 1947 року) активісти ОУН не зуміли з'ясувати суть підготовчих процесів, а тому були цілковито заскочені головною виселенням українців з південно-східних воєводств Польської держави, не змогли виробити тактики запобігання виселенню і продовження боротьби на Закарпатті в умовах "зникнення" з цих земель українського населення.

Ключові слова: Акція "Вісла", депортація, українське націоналістичне підпілля, надрайон, Військо польське, звіт, цивільне населення.

28 квітня 1947 р. розпочалася масштабна депортаційна акція, скерована проти залишків українського населення повоевненої Польщі. В українській та польській історіографіях цим подіям присвячено чимало праць, вчені з обох країн опублікували цікаві та об'ємні археографічні збірники, записи спогадів постраждалих людей. Ми ж пропонуємо до уваги читачів погляд на події депортації з боку учасників українського націоналістичного підпілля. Нам видається цікавим ближче придивитися до опису подій людьми, діяльність яких була використана комуністичним польським урядом як привід для швидкої та brutальної депортації з рідних земель понад 140,5 тисяч осіб [4, с. 27].

В основу нашої статті покладено аналіз наступних джерел: "Рапорт з терену "Бескид" за час від 01.03 до 15.08.1947 р." (автор рапорту Василь Мізерний "Рен", командир 26 тактичного відтинку УПА-Захід, отримувач рапорту – Мирослав Онишкевич "Орест", командувач VI військового округу УПА-Захід), "Повідомлення з терену за 29 квітня 1947 р.", "Звіт керівника СБ надрайону "Холодний Яр" за час від 01.03 до 31.07.1947 р.", "Повідомлення з терену (Любачівщина, Перемишльщина, Ярославщина) від 30 квітня 1947 р." та "Інформаційний бю-

летень за березень 1947 р. Повіти Лісько, Сянок", який висвітлює події на Закарпатті напередодні акції "Вісла".

Завершення влітку 1946 р. т. зв. добровільного обміну населенням між радянською Україною та радянською Польщею, ознаменувало цілковиту зміну етнічного балансу людності на прикордонних територіях. 150–160 тисяч українців, які, за різними даними, залишалися в південно-східних воєводствах нової Польщі [5, с. 180], очевидно, не становили серйозної загрози для польської державності навіть попри діяльність в регіоні 1772 активних учасників УПА, 720 бійців самооборонних кушових відділів і близько тисячі членів підпілля ОУН. Польська держава, яка поступово оговтувалася після Другої світової війни, диспонувала достатніми засобами для знищення українського повстанського руху і підпілля без цілковитої депортації українського цивільного населення, яке, вірогідно, суттєво підтримувало повстанців, але ця підтримка не була стовідсотковою. Для варшавського уряду йшлося не лише про знищення УПА (це була тактична мета майбутньої депортації), а й про "остаточне вирішення українського питання" в Польщі і перетворення країни на моноетнічну державу (стратегічна мета операції) [6, с. 55–63; 7, с. 168–180].

Можна однозначно стверджувати, що підготовка до депортації залишків українців із прикордонної зони на південному сході розпочалася від кінця січня 1947 р., коли розгорнули заходи з реєстрації всіх українських родин у регіоні. Наприкінці лютого 1947 р. в генеральному штабі Війська польського вже обговорюються конкретні плани депортаційної акції, а 27 березня фактично були затверджені заходи з депортації українського населення.

Випадкова загибель у повстанській засідці заступника міністра оборони Польщі генерала Кароля Сверчевського 28 березня 1947 р. була використана лише як привід і виправдання масштабного насильного виселення цивільних людей [7, с. 122–142].

Отже, можна з великою долею ймовірності стверджувати, що від кінця лютого – початку березня 1947 р. залишки українського населення в прикордонній смузі були приречені на виселення. Тож ми пропонуємо розглянути, якою бачилася ситуація на Закарпатті учасникам українського націоналістичного підпілля саме від початку весни 1947 р. і до завершення найбільших депортаційних заходів наприкінці липня того ж року.

"Інформаційний бюлетень" із повітів Лісько та Сянок (Західне Надсяння, Західна Бойківщина і Східна Лемківщина) повідомляв, що в першій половині березня 1947 р. ситуація в цій окрузі не мінлася в порівнянні з місяцем лютим того ж року [1, арк. 83]. Це означало, що службовці польського війська оперували невеликими групами по 20–30 осіб, намагаючись влаштувати засідки на повстанців у лісових селах, коло переправ через річки, поблизу мостів та вишукуючи в селах криївки, спираючись на отриману від своєї агентурної розвідки інформацію [1, арк. 83–84]. Одночасно з цим військові проводили традиційні господарські акції, виходячи на села з метою здобути провіант для себе та коней [1, арк. 84]. Загалом військова ситуація в цих двох повітах характеризувалася, як відносно спокійна [1, арк. 84]. Натомість фіксувалося суттєве погіршення стосунків у взаєминах між польськими та українськими цивільними мешканцями. Значна частина польської інтелігенції та селян, після фактичного знищення польського національного підпілля, змирилися з існуванням в Польщі комуністичного режиму й стала на шлях підпорядкування прорадянському режимові, вбачаючи в ньому єдиного гаранта нових повоєнних кордонів держави на заході [1, арк. 84]. Також упорядник документа вказував на те, що польська людність стала більш агресивно ставитися до решток українців і відверто заявляла про бажаність їхнього виселення з регіону [1, арк. 84]. Разом з тим підкреслювалося, що ті польські селяни, які мали можливість тісно спілкуватися з членами українського підпілля, ставилися до його боротьби прихильно, визнаючи необхідність боротися з комуністичним режимом [1, арк. 84]. Можливо, що прихильність до підпілля ОУН і УПА висловлювали ті польські селяни, які страждали від бруталності урядових військ, котрі, якщо вірити "Інформаційному бюлетеневі", однаково погано ставилися до українських і польських родин [1, арк. 85].

Деяке погіршення у ставленні до українського цивільного населення в березні 1947 р. фіксувалося в Ліському та Сяноцькому повітах з боку цивільної адміністрації, міліції обивательської, військ охорони прикордоння та залізничної охорони [1, арк. 85–87]. У другій половині березня 1947 р. підпілля в Сяноцькому та Ліському повітах зауважувало певну активізацію війська, зокрема пересування його цими територіями в більших групах (100–300 жовнірів) і спроби блокувати та "прочісувати" лісові масиви. Також підкреслювалася активізація війська у

розвідувальній царині та відзначалася щоразу краща підготовка операцій проти УПА і підпілля [1, арк. 87].

У березні 1947 р. українське підпілля в повітах Сянок та Лісько відмічало також певні зміни в урядовій пропаганді, яка ставала щораз агресивнішою у відношенні не тільки до "бандерувців", але й до всього українського населення. Одночасно з цим, пропаганда поширювала плітки про можливість вибуху нової війни на Заході за утвердження повоєнних кордонів Польщі, натякаючи, що перед початком масштабної війни з Німеччиною, Польщі слід цілком убезпечити свій тил на сході від "бандерівських банд" та українського населення, яке їх підтримує [1, арк. 89].

Цікаво також відзначити, що "Інформаційний бюлетень" констатував цілком позитивні настрої серед українського населення регіону (незважаючи на попереднє масове виселення більшості українців), яке продовжувало підтримувати повстанців і відверто тишилося, спостерігаючи за їхніми військовими успіхами: "ворожі втрати людність сприймає з радістю і часто насміхається із безсилля наших противників..." [1, арк. 89]. Судячи з інформації, якою володіло підпілля, українське цивільне населення найбільше боялося чуток про можливе вивезення на захід і навіть підкреслювало, що охотніше поїхало б на схід, а не на колишні піднімецькі землі [1, арк. 90]. Проте слід наголосити, що підпілля ОУН не мало жодної точної інформації про майбутні плани депортації населення і на початку квітня 1947 р., подавало цю можливість лише як одну із чуток.

Таке припущення цілком підтверджується даними зі звіту керівника СБ надрайону "Холодний Яр" (Перемишльщина) "Потапа" (Василя Цап'яка). У документі констатовалося, що в березні місяці 1947 р. на території надрайону мали місце традиційні акції Війська польського проти УПА, які, щоправда, не мали серйозних наслідків через сніг і сильний мороз, що перешкоджали солдатам регулярної армії повноцінно оперувати в терені [2, арк. 214]. В середині березня військові операції тимчасово припинили, але вже з 10 квітня розпочали їх в новому масштабі, із застосуванням нової тактики – блокування сіл великими армійськими силами. Загалом операція із оточення сіл була завершена до 20-х чисел квітня [2, арк. 214].

Ситуація на Лемківщині в березні 1947 р. розгорталася, якщо вірити звітам підпілля, подібніше до ситуації в регіоні Надсяння і західної Бойківщини. Зокрема, в рапорті із терену "Бескид" відзначаються дрібні сутички між повстанцями та урядовими військами в першій половині березня [2, арк. 24] та поступова ескалація конфлікту від середини першого місяця весни. Так, зі звітів підпілля дізнаємося, що 16 березня підрозділ польського війська зробив спробу зачистити базові табори відділів УПА "Хрона" і "Стаха" на горі Хрищатій в Бескидах. Проте невідповідна кількість сил і вдале маневрування повстанців не принесли успіхів урядовим військам, які врешті-решт потрапили в засідку і змушені були відійти, втративши трьох жовнірів убитими і декількох пораненими [2, арк. 25]. Після першої невдачі в рейді на Хрищату урядові сили підтягнули підкріплення і 17 березня силою восьмиста жовнірів здійснювали "прочісування" лісових масивів в околиці Хрищатої та обшуки в селах навколо лісів [2, арк. 25]. 18 березня два полки піхоти Війська польського за підтримки бронетехніки зуміли оточити відділи УПА "Стаха" і "Хрона" в лісі між селами Загочев'я, Хоцінь, Лукове, Вільхова, Дзюрдзів (3 км на південний захід від містечка Лісько). Протягом дня тривав доволі запеклий бій, але ввечері повстанцям "з допомогою хитроців" вдалося вийти з оточення (у звіті підпілля вказується, що командир "Хрін", видаючи себе

за польського офіцера, віддав наказ одному з урядових підрозділів покинути позиції, що дозволило оточеним вийти з "мішка") [2, арк. 25].

Після цього масштабного інциденту рапорт з терену "Бескид" до 28 березня констатує лише невеликі сутички, засідки, арешти й активну передислокацію урядових військ у регіоні, завдання якої було для підпілля незрозумілим [2, арк. 26]. Натомість подіям 28 березня (тобто засідці на генерала К.Сверчевського) в рапорті приділено чимало уваги [2, арк. 27]. Й одразу ж після смерті заступника міністра оборони, автор рапорту "Рен" (В. Мізерний) відзначає колосальне посилення урядових військ в регіоні (що було цілком логічно): "29.03.47 р. в районі, особливо в його північній частині та на шосе Лїсько – Балигород, великий рух. В напрямку м. Балигород їдуть великі групи Війська польського. До м. Сянока прибула Варшавська дивізія та групи з м. Ряшева. Серед населення неуханно кружляють чутки, що в гори йде 30 тисяч польських військ для проведення облав проти бандерівців" [2, арк. 28].

Проте останніми днями березня в надрайоні "Бескид", згідно з рапортом В. Мізерного, спостерігалася лише традиційна передислокація урядових підрозділів силами до однієї сотні, які проводили облави в селах і арештовували запідозрених у співпраці з націоналістичним підпіллям [2, арк. 28].

Нова активізація урядових військ на Лемківщині, згідно з рапортом, спостерігається в перших числах квітня 1947 р., після того, як 1 квітня повстанська сотня "Біра" влаштувала засідку на відділ польських прикордонників (практично на тому самому місці, де за декілька днів до того знищили Сверчевського), убивши 26 військовослужбовців [2, арк. 28]. Після цього інциденту звіт вказує на пересування в регіоні впродовж 1–10 квітня військ більшими групами (100–800 осіб), посилення облав на лїсові масиви та арештів у селах [2, арк. 28–32].

Особливо звертає на себе увагу практика посилення масових арештів серед місцевих українських цивільних громадян, яка не спостерігалася в березні 1947 р., але стала повсюдною у квітні. Так само, як у рапорті "Рена" із надрайону "Бескид", у звітах СБ з надрайону "Холодний Яр" вказувалося на масштабні арешти: "За декілька днів перед початком виселення, провели арешти підозрілих осіб, здебільшого чоловіків" [2, арк. 214]. Цікаво відзначити, що поряд з українцями в окремих селах арештовували поодиноких поляків, які, можливо, раніше належали до аковського підпілля, або просто відверто висловлювали своє невдоволення політикою варшавського комуністичного уряду [2, арк. 37].

Також із звітів підпілля випливає, що впродовж 10–27 квітня 1947 р. урядові війська активно "розходяться" регіоном і залишаються на постійними групами по 100–3000 жовнів у різних селах та містечках [2, арк. 32–38]. Ці сили проводять доволі мляві операції проти повстанців і підпілля, нерідко грабують українське населення й одночасно накопичують велику кількість транспортних засобів, як, наприклад, у Сяноку, куди із Бжозова 21 квітня прибуло 150 вантажних автомобілів [2, арк. 36]. Від 24 квітня підпілля у звітах вказувало на практику прибуття до місць дислокації військ у сільській місцевості великих партій порожніх возів, зокрема, згадуються випадки із прибуттям 40–50 возів на село [2, арк. 37–38].

Судячи зі звітів українського підпілля, його учасники розуміли, що готується якась масштабна акція або проти відділів УПА, або проти цивільного населення. Проте, скоріш за все, вони не підозрювали того, що йдеться про поголовне виселення цивільних українців і, навіть, частково поляків. А тому удар, завданий владою

28 квітня 1947 р., був для підпілля, значною мірою, шокуючим. Під цією датою у звітах українського підпілля подаються довжелазні переліки сіл, вивезених того дня, вказується на жорстокість і блискавичність операції [2, арк. 38–39]. Наприклад, у звіті із Надсяння вказувалося: "Ситуація в терені стала дуже поганою від 28 квітня 1947 р. Того дня розпочалося виселення цивільної людності без огляду на національність (...) Із виселених хат військо моментально забиравало все, що тільки їм було потрібне, включно із дошками з підлоги. Під час виселення військові грабують, що можуть і беруть хабарі, але це нічим не допомагає. Людей б'ють і виганяють силою. Людність їде. Людей вивозять возами, а їхню власність грабують і вивозять вантажними автомобілями. Людей везуть спочатку до Переворська (Пшеворська), там пересаджують на інший транспорт і вивозять геть. Куди, поки що невідомо. Доходить інформація, що політично підозрілих, незважаючи на національність, везуть до СРСР, а всіх інших – на Захід. Люди кажуть, що деякі потяги уже виїхали до СРСР. Таке переселення відбувається в повітах Ярославському та Любачівському. Доходить інформація, що Перемишль теж мають виселити. Яка мета виселення зрозуміти неможливо" [2, арк. 70].

Певною мірою технологію депортації розкриває звіт керівника СБ із надрайону "Холодний Яр": "Спочатку почали виселяти села, які розташовані далеко від лісів, далі – ті, що в лісах, а на останок підміські села. В тих останніх залишили по декілька або по декілька десятків польських родин, а також змішаних. Польська людність у місцевостях, де були застави Військ охорони прикордоння, або де тривалий час дислокувалися відділи Війська Польського, вся залишається на місці, а виселяють тільки українців. Про виселення жовніри ВП нічого не розповідали людям, які довідалися про акцію лише останнього, а подекуди передостаннього дня. Військові не казали брати з собою збіжжя або картоплю, а якщо дозволяли брати, то тільки в малій кількості, бо там куди їдуть вони все отримують. Із сіл переселенців везли возами, а потім автомобілями на збірні пункти, де під голим небом знаходилося по декілька, або по декілька десятків сіл. На тих пунктах проводили ще одну хвилю арештів. Потім повези всіх автомобілями в напрямку Сянока і Перемишля" [2, арк. 214].

Організованого опору населення несподіваній депортаційній акції не було. Як через ефект раптовості, так і через застосування урядовими силами терору і залякування. У тому таки звіті керівника СБ надрайону "Холодний Яр" відзначалося: "У час виселення людність не чинила поважного спротиву. Було пару випадків опору в околиці Бірчі, але Військо Польське застосувало терор. Місцями виселення було настільки несподіваним для людей, що після нього в хатах можна було бачити недоїдені обіди. Людям, як правило, оголошують, що їх виселяють за співпрацю з бандерівцями. Хто не виїде, того вважатимуть за бандерівця і будуть відповідно переслідувати" [2, арк. 214–215].

Нагальність акції, її блискавичний хід, пограбування та обман переселенців яскраво описує В. Мізерний у своєму рапорті: "Виселення нашої людності провело Військо Польське надзвичайно швидко, коли впродовж чотирьох годин кожен господар мав спакуватися і виїхати із села. В деяких селах, як наприклад, Криве над Сяном, Творильчик, Творильне, Студене, Бук, Довжиця, Лишня, Полянки та Жерниця Військо польське дало тільки дві години часу на виселення. З огляду на такий короткий час українське населення не мало можливості забрати зі собою господарчий реманент (...). Його цілковито розграбувало місцеве цивільне польське насе-

лення разом із військовими, вивізи до містечок Білигород, Сянок, Лісько, Риманів і, навіть, Кросно. Під час переселення жовніри ВП втішали людиність тим, що її переселяють тільки на період "ліквідації бандерівців", потім, через 6-ть місяців, зможуть повернутися на батьківські землі (...) Всі мешканці з виселених сіл зігнані в такі збірні пункти: Мхава, Лукавиця, Загір'я, Щавне, Команча, Лупків, м. Буковське, Новосільці і Прусик. У тих пунктах людей ділили на три групи, а саме: групу А, Б і Ц. Найбільше людей було приписано до групи Ц. Це, правдоподібно, були найбільш підозрілі люди, яких негайно заарештовували. У вищезгаданих збірних пунктах людей тримали протягом трьох тижнів. Під час виселення, села, які найбільше підозрювали у співпраці з нами, спалювали одразу ж, на очах у мешканців" [2, арк. 39].

Варто підкреслити, що польські цивільні громадяни, які грабували депортованих українських селян, були здебільше мешканцями містечок, які приїхали на села під охороною військ і виїхали разом з військами назад до містечок. Місцеві ж польські селяни зайняли більш стриману позицію: "Польська людиність місцями залишилася, участі у виселенні не брала. Була задоволена, що українці виїжджають, однак не були впевнені щодо своєї долі, а тому деякі родини також виїхали на захід добровільно. Виселення тривало цілий місяць. Окремі польські та змішані родини повернулися на свої обійстя з пересильних пунктів. У період операції на терені "Холодного Яру" (Перемишльщина) було 12 тисяч польського війська, а також відділи охорони прикордоння і обивательська міліція" [2, арк. 215].

Подавши описи Акції "Вісла", звіти підпілля, здебільшого, починають перелічувати факти, які свідчать про різке погіршення стану УПА й про початок масштабного наступу проти повстанців з боку урядових сил. При чому, цікаво відзначити, що подекуди майбутні активних учасників опору викликало співчуття у селян, яких самих висилали в невідомість. Так, у raporті "Рена" є такий пасаж: "Залишаючи свої населені пункти, люди дуже плакали й говорили нашим стрільцям: "Ми якось проживемо цей час, але як ви бідні будете без нас боротися?" Просили, аби у випадку якихось змін не забували за них. Той хто мав трохи часу, той виносив до лісу або ж ховав у криївках різноманітні речі, наприклад білизну, взуття, масло, сир, зерно й навіть худобу, а згодом показував нам місця схованок, щоб це могли використати ми, а не вороги" [2, арк. 39].

Проте, незважаючи на таку жертвність селян, відділи УПА й підпілля ОУН опинилися в жахливому становищі. Як дуже різко висловився підпільний звітодавець із Надсяння, після виселення цивільних українців: "Контакт з містом обірвався, важко здійснити закупівлю потрібних речей. Люди питають, що буде далі. Ніхто не знає, що робиться. Багато продовольчих запасів пропало – виїхало з населенням. Ми, на правду, лишилися в одній білизні" [2, арк. 71].

Позбавлення упівців опори у вигляді цивільного населення співпало з масованим наступом військ, у якому, за оцінками підпілля, лише на Лемківщині та Надсянні брало участь 15 тис. військовослужбовців [2, арк. 43] (Така цифра видається цілком реальною з огляду на те, що уряд задіяв до Оперативної групи "Вісла" 21 тис. жовнірів). Як відзначав звіт керівника СБ надрайону "Холодний Яр" "Потана" (В. Цап'яка): "Одночасно з виселенням, провело Військо Польське насправді великі та синхронізовані облави в лісових масивах. Спеціальні групи шукали криївки. В нашому терені впади майже всі криївки. Залишені господарства цілковито вичищені від сільськогосподарських запасів, які вивози-

лися автомобілями та возами. Частково залишилася картопля і бобови" [2, арк. 215].

Примусове переселення цивільних людей також призвело до серйозних порушень у системі зв'язку підпілля, яку вдалося більш-менш відновити лише через два-три місяці після завершення пікового етапу депортаційної акції, тобто в липні-серпні 1947 р. [2, арк. 219]. Проте на момент відновлення зв'язку лави підпілля ОУН та УПА були суттєво проріджені. За наявними даними, у квітні-липні 1947 р. урядові сили провели 357 бойових операцій, у результаті яких УПА втратила 1509 вояків, а підпілля ОУН – 2800 членів і симпатиків. 1178 криївок із продовольством, боєприпасами, одягом і медикаментами були захоплені [3, с. 42]. Тобто, можна цілком впевнено твердити, що депортація цивільного українського населення підірвала здатність повстанського руху та збройного підпілля до масового та організованого опору на Закарпатті.

Повертаючись до питання, в якому образі перед нами постає Акція "Вісла" з документів оунівського підпілля, слід зауважити, що: по-перше, звіти підпільників вказували на деяку активізацію силових структур Польщі у березні-квітні 1947 р., проте вона (ця активізація) не розглядалася підпіллям як підготовчий захід до поголовної депортації залишків українських цивільних мешканців, скоріше вони її розцінювали як підготовку до весняно-літнього наступу на УПА; по-друге, зі звітної документації чітко видно, що організаторам депортаційної акції вдалося утримати її масштаби та задуми в суворій таємниці від місцевої української та польської людності; по-третє, Акція "Вісла" постає зі звітів підпілля як надзвичайно блискавична і жорстока дія, із численними виявами насильства, грабунків; по-четверте, судячи зі звітів оунівського підпілля, несподіваність акції та потужна агітаційна хвиля зуміли дезорієнтувати цивільне населення, яке вірило в тимчасовість виселення; по-п'яте, технологія виселення, згідно зі звітами, полягала в поступовому накопиченні військ і транспортних засобів, арештах активістів у селах, відселенні сіл віддалених від лісових масивів, потім сіл, які лежали поблизу чи серед лісів, і, врешті-решт, приміських сіл; по-шосте, звіти вказують на диференційоване ставлення цивільних польських громадян до депортації українців, що спростовує побутуючий стереотип про непримиренну ненависть між українцями і поляками, яка існувала в 1940-х рр.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13, спр. 398, т. 7.
2. Там само, ф. 15, спр. 398, т. 8.
3. Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція "Вісла" 1947 / Упоряд. З. Гайовнічек, Б. Гронек, С. Кокін та ін. – Варшава; К.: Державний архів Служби безпеки України, Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща та ін., 2006. – 832 с.
4. Місילו С. Передмова // Акція "Вісла". Документи / Упоряд. Євген Місילו. – Львів; Нью-Йорк: Місіонер, 1997. – С. 3–45.
5. Сорока Ю. Населення Західноукраїнських земель. Депортації, переселення, мобілізації, міграції. 1939–1950-ті роки. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – 275 с.
6. Mironowicz E. Polityka władz Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1947 // Akcja "Wisła" / Pod red. J. Pisulińskiego. – Warszawa: IPN, 2003.
7. Motyka G. W kręgu "Łun w Bieszczadach". – Warszawa: Rytm, 2009.

References

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, fond 13, sprava 398, tom 7.
2. Ibid, fond 15, sprava 398, tom 8.
3. GAJOWNICZEK, Z., GRONEK, B., KOKIN, S. Et al. (edn.) (2006). *Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh – sorokovykh rokakh XX stolittia: Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb*. Vol. 5. Warsaw, Kyiv: Derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, Arkhiv Ministerstva vnutrishnikh sprav i administratsii Respubliki Polshcha et al.

4. MISYLO, E. (1997) Peredmowa. In: E. Misylo, ed. *Akcja "Wisla". Dokumenty*. Lviv, New York: Misioner, pp. 3–45.

5. SOROKA, Yu. (2007) *Naselennia Zakhidnoukrainskikh zemel. Deportatsii, pereselennia, mobilizatsii, migratsii. 1939–1950-ti roky*. Kyiv: VPTs "Kyivskii universytet".

6. MIRONOWICZ, E. (2003) *Polityka wladz Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1947*. In: J. Pisuliński, ed. *Akcja "Wisla"*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

7. MOTYKA, G. (2009) *W kręgu "Łun w Bieszczadach"*. Warszawa: Rytm.

Надійшла до редколегії 17.09.15

I. Patrylak, Doctor in History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OPERATION "VISTULA" IN REPORTING DOCUMENTS OF UKRAINIAN NATIONALISTIC UNDERGROUND MOVEMENT

Operation "Vistula", i.e. a mass deportation of the Ukrainian population from South-Eastern Poland – in the Ukrainian historiography called "Zakerzonnia" – to the North-Western part of the Polish state, was a final stage of drama of Ukrainians living in post-war Poland. The reasons behind this operation, its course and consequences of the expulsion of ethnic Ukrainians have been almost fully described by Polish and Ukrainian historians. Researchers, however, have not dealt with the perception of this campaign by members of the Ukrainian nationalistic underground movement. This article aims at fulfilling this research gap. It shows, basing on reports of the OUN underground movement, how members of Ukrainian nationalistic underground movement were observing preparations of the Polish army and "law enforcement agencies" to the deportation of the Ukrainian population of that region. It also describes how they understood and perceived period of deportation and what assessment they gave to him. One has to underline that documents of Ukrainian nationalistic underground movements clearly indicate that in the period of preparation to the deportation (winter and early spring 1947) OUN activists did not manage to comprehend the goal of observed preparation, and therefore they were absolutely surprised by the deportation of the entire Ukrainian population from the east-southern voivodships of the Polish state. Subsequently they could not work out measures, which might prevent this action and enable a further fight in "Zakerzonnia" under the new circumstances, when Ukrainian population had "disappeared" from that region.

Key words: Operation "Vistula", deportation, Ukrainian nationalistic underground, Polish army, reports, civil population.

УДК 930.1(477)

Т. Пшеничний, канд. іст. наук, мол. наук. співр.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В 1939–1942 РР. У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Політичні процеси ХХ ст. несли за собою не лише геополітичні зміни, але й серйозно трансформували гуманітарну складову суспільства. Так, унаслідок поширення радянської ідеологічної кампанії, серйозних змін зазнала вітчизняна історична наука. Це призвело до того, що багато істориків через конфронтацію з провладними структурами змушені були емігрувати за межі СРСР і там продовжувати свою наукову діяльність. Саме такій діяльності української наукової еміграції присвячена дана стаття. У ній висвітлюється одна з актуальних проблем вітчизняної історії – становище Української греко-католицької церкви в умовах потужних суспільно-політичних змін, які відбулися на українських землях внаслідок початку Другої Світової війни.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, еміграція, історіографія, СРСР, історичні дослідження.

Аналізуючи церковний чинник у вітчизняних державотворчих процесах ХХ ст., стикаємося з розбалансованістю думок щодо розуміння його актуальності в різних суспільних реаліях. Значною мірою це було зумовлено монополізацією релігійно-духовного життя під час першої окупації західноукраїнських земель радянськими військами та встановленням контролю над церквою під час німецької окупації УРСР. Саме під впливом таких політичних сил опинилася одна з найчисленніших вітчизняних релігійних конфесій – Українська греко-католицька церква. Тому метою цієї публікації є, власне, висвітлення становища УГКЦ в умовах кардинальних політичних змін на західноукраїнських землях в першій половині Другої Світової війни. Враховуючи те, що в радянській історичній літературі цій проблемі не присвячувалося об'єктивних досліджень, то наша увага зупиниться на аналізі праць української наукової еміграції, яка перша писала про труднощі, з якими стикнулася вірна та духовенство греко-католицької церкви у другій половині 1939–1942 рр.

Актуальність обраної проблеми дослідження полягає у тому, що практично до сьогодні не існує ґрунтовного спеціального історіографічного дослідження, у якому б йшлося про заслуги вітчизняної наукової еміграції у висвітленні "білих плям" історії Української греко-католицької церкви в радянську добу. Саме одна з них і стосувалася вивчення становища УГКЦ під час першої радянської та німецької окупації Галичини та Закарпаття на початку Другої Світової війни.

Про заслуги вітчизняної наукової еміграції у висвітленні становища УГКЦ в СРСР вперше почали згадува-

ти у сучасній українській історіографії на початку 1990-х рр. в дисертаційних дослідженнях, а також у спеціалізованих працях. Власне в огляді літератури історики почали класифікувати історичні дослідження за хронологією і тематикою написання. Серед них відмітимо роботи П. Костя [9], У. Кошетар [11], О. Лисенка [13], А. Васьківа [2] та ін.

З переходом західноукраїнських земель до складу УРСР питання щодо функціонування Української греко-католицької церкви в СРСР набуло пікантності. Ціла конфесія постала перед загальним принципом комунізму, який полягав у колективізації не лише народного господарства, але й гуманітарно-духовної сфери загалом [20, с. 28].

Відомий український історик І. Крип'якевич, який висловлював свою думку щодо становища УГКЦ в Радянському Союзі, вказував на труднощі, які позбавляли її повного права на існування. Вчений наголошував на ідейних розбіжностях між церквою та державним апаратом. Так, з 1939 р. заангажованість УГКЦ у вирішенні соціальних питань виявилася неприйнятною для радянського уряду [12, с. 145].

Таким чином, в західноукраїнському суспільстві наприкінці 1930-х рр. відверто почала втілюватись ідея радянського радикалізму. У зв'язку з цим проти церкви в Галичині та Закарпатті були застосовані усі засоби тиску, які передбачалися законодавчою базою по відношенню до релігійних організацій СРСР. І, як свідчить історик І. Гриньох, "... разом з матеріальними пограбуваннями Української Католицької Церкви здійснювалися репресії проти священиків, монахів, черниць і вірних